

Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar Doktori Iskola

Lázár Zsófia

A 18. századi egybillentyűs fuvolán alkalmazott artikulációs technikák

*Szimpla-, dupla- és triplanyelv korabeli francia, német és angol források
alapján*

DLA értekezés tézisei

Témavezető: prof. dr. habil. Drahos Béla, egyetemi tanár

2021

I. A kutatás tárgya

Kutatásom témája a fuvolán alkalmazott, 18. századi francia, német és angol forrásokban tárgyalt artikulációs technikák: a szimpla-, dupla- és triplanyelv. Dolgozatom első fejezeteiben a témaválasztás indoklása és a kutatási módszer (*artistic research*) bemutatása után tisztázom az artikuláció kétféle értelmezési lehetőségét és az ehhez kapcsolódó fogalmakat, valamint szót ejtek a fuvola rövid történetéről, különös tekintettel a 18. században használatos egybillentyűs fuvolára. A disszertáció fő vonulatát a francia, német és angol traktátusok, fuvolaiskolák artikulációra vonatkozó részeinek elemzése alkotja. Külön fejezetet szentelek a triplanyelvnek és a magánhangzók kérdésének. Az értekezés utolsó részében az összegzés mellett artikulációs javaslatokkal látom el Johann Sebastian Bach (1685-1750) fuvolára és basso continuóra írt e-moll fuvolaszonátájának (BWV 1034) és Johann Joachim Quantz (1697-1773) G-dúr fuvolaversenyének (QV 5:174) egy-egy tételét, a feldolgozott információk egy lehetséges gyakorlati alkalmazásának bemutatásaként.

II. A témaválasztás indoklása, előzménye

A barokk fuvolával való ismerkedésem kezdetétől egyre növekvő érdeklődéssel tanulmányoztam Quantz *Fuvolaiskoláját*¹, ami a kiadást (1752) megelőző évtizedek gyakorlatának, illetve saját tapasztalatainak részletes és átfogó bemutatása. Emellett a kor esztétikájának megfelelő fuvolatechnikai tudnivalók fontos forrása. A *Fuvolaiskolában* találok először a hangindítások olyan gazdag palettájával, ami modern fuvolásként számomra mindaddig ismeretlen területnek számított és rendkívül kíváncsivá tett.

A historikus előadási gyakorlat, a régizenei mozgalmak kialakulása és térnyerése nagyban hozzájárul ahhoz, szinte előfeltétele annak, hogy egy, a jelenlegihez hasonló értekezés megszülethessen. A korábbi források felé fordulás, a bennük leírt instrukciók értelmezése, gyakorlatba ültetése, a kritikai hozzáállás a régizenei mozgalom törekvéseiben, filozófiájában gyökerezik. Régebbi kompozíciók esetében a lejegyzés több paramétert tekintve is hiányos lehet, illetve nem minden esetben egyértelmű. Ezen darabok korhű előadását semmilyen napjainkban használatos támpont (a zeneszerzővel, kortárs előadókkal való személyes ismeretség; felvételek) nem segítheti. Az artikuláció; a hangindítások, különböző nyelvütések

¹ Quantz, Johann Joachim (1752): *Fuvolaiskola*. Argumentum Kiadó, Budapest, fordította (2011): Székely András. Első kiadás: *Versuch einer Anweisung die Flöte traversiere zu spielen*. Johann Friedrich Voss, Berlin.

kevés kivételtől eltekintve nem, vagy csak elnagyoltan szerepeltek a kottában, elengedhetetlen tehát az erre vonatkozó források alapos tanulmányozása.

A 18. század traktátusai gazdag elméleti anyagot tartalmaznak a hangindítások, nyelvütések témájával kapcsolatban, melynek ismerete a modern hangszerjátékosok körében is felébresztheti az igényt a színesebb, változatosabb artikulációs technikák iránt. Ehhez kívánok hozzájárulni kutatásommal mindamelllett, hogy bemutatom és rendszerbe foglalom az egybillentyűs fuvolán alkalmazható, francia, német és angol nyelvű metodikákban található artikulációs típusokat.

III. A kutatás módszere

Doktori kutatásom során a művészeti kutatás (*artistic research*) eszközeivel éltem. Általánosságban kijelenthető, hogy bármely kutatás metodikája, módszertana azokat a követelményeket fogalmazza meg; olyan eljárásokat, technikákat ír le, amelyek segítségével a kutató képes a megismerési folyamatot a tudomány szigorú kívánalmainak megfelelő mederben tartani. Két alapvető kutatási módszert különböztetünk meg: az egyik a kvantitatív, azaz mennyiségi kutatás, a másik pedig a kvalitatív, vagyis a minőségi kutatás. E két típus mellett az utóbbi néhány évtizedben megjelent az *artistic research* (művészeti céllal bíró kutatás, művészeti kutatás) is, amely kutatási forma ma már elvárt, de valamelyest még mindig bizonytalan terület a művészeti felsőoktatásban. Fő jellemzője a szubjektivitás elfogadása a klasszikus tudományos módszerekkel szemben, célja a tanulmányozás és tesztelés által történő ismeretszerzés, művészeti diszciplínák által meghatározott keretek között.

Jelen kutatás abban az értelemben véve *artistic research*, hogy a feldolgozott és rendszerbe foglalt információanyagot nem pusztán egy dolgozat őrzi majd, hanem gyakorlati felhasználásával a modern és barokk fuvolásoknak kíván segíteni az artikuláció színesebbé és változatosabbá tételével. Bár a modern fuvolán véleményem és tapasztalatom szerint a historikus technikák nem, vagy csak nagyon kis mértékben működnek, a 18. századi hangszerjátékosok artikulációhoz való hozzáállása mindenképpen követendő példa.

IV. A kutatás eredményei és következtetései

Az artikuláció kifejezésnek kétféle értelmezése lehetséges. Az egyik, barokk korban is elterjedt felfogás a frazeálásra, a hangszeres játék beszédszerűségére utal, melynek esszenciális része a szöveg prozódijának és tagolásának átültetése egy tisztán hangszeres nyelvre. Korabeli

leírások szerint az előadás beszédszerűsége a cél, és az artikuláció valójában nem más, mint a szöveg zenei megjelenítése (a beszédszerűséghez szorosan kapcsolódik a retorika, valamint a figura- és affektustan). Mai értelmében az artikuláció kifejezést sokszor a hangok formálásának, a hangindítás (nyelvütések), a hangok lezárásának vagy nyitva hagyásának, két vagy több hang összekötésének különféle változataira használjuk. Ez ugyan, különösen a hangszeres zenében, önmagáért való technikának tűnhet, azonban a barokk korban az artikuláció ezen értelmezésének kiindulópontja is egyértelműen a vokális zene, a szöveg volt.

A különböző artikulációs technikák, a hangindítások a 18. századi traktátusok egyik legrészletesebben tárgyalt témája. E fuvolatechnikai eszköz szorosan kapcsolódik a zenei kifejezéshez, változásai szemléletesen mutatják a század zenei stílusának átalakulását. A módosítások mozgatórugója tehát nem mindig a technikai tökéletesítés igénye, hanem gyakran a megváltozott zenei ízlés, az alkalmazkodás a zene új esztétikai követelményeihez.

A kifejezetten gyors menetek kivitelezéséhez szükséges artikulációs technikák a 18. század egyik leginkább dokumentált témája. A dolgozatban tárgyalt artikulációs típusok a szimpla-, a dupla- és a triplanyelv. A fuvolajátékról szóló traktátusok szerzői különböző mássalhangzókat adtak meg e technikák leírásához. A magánhangzók elsősorban a hangra és hangszínre voltak hatással, a nyelvütéseket elhanyagolható mértékben befolyásolták, ezért dolgozatomban a mássalhangzókra fókuszáltam.

A szimplanyelv alkalmazása során a játékos minden hangot ugyanazzal a mássalhangzóval indít, ez többnyire **t** vagy **d**, esetleg ezek variálása az **r** hangzóval. Az **r** rendszerint a „jó” hangra, hangsúlyos ütemrészre esett, fráziskezdethez viszont nem alkalmazták. Gyors tempó esetében, amennyiben a **t/d** kerül a hangsúlyos ütemrészre, az **r** pedig a hangsúlytalanra, e technika duplanyelvként is értelmezhető. A szimplanyelvet – illetve különböző kötésvariációkat – olykor kifejezetten gyors tempóban is alkalmazták, az uralkodó zenei stílus függvényében (főként a század vége felé), azonban elsősorban a mérsékelt tempójú futamok kivitelezését szolgálta.

Kifejezetten gyors menetek esetében szótagpárokat alkalmaztak, melyeket vagy a nyelvcsúcs és a nyelv hátsó részének libikóka-szerű (egy dentális [fog-] hang és egy ploziva [zárhang] váltakozása [**d-g/t-k**]), vagy a nyelv hegyének és két szélének a szájpadrást érintő váltakozó mozgásával (**d-l/t-tl/d-dl**) képezték. Ezt a technikát hívják duplanyelvnak. Ide sorolható még az egy erőteljesebb és egy lágyabb foghang váltakozásán (**d-r/t-d**) alapuló módszer is.

Triplanyelv alatt azt az artikulációs technikát értjük, amely hármas csoportokba rendezett, egyforma hangértékek (triolák, illetve hatnyolcados vagy ehhez hasonló

ütemnemekben előforduló hangok) sorozatos, gyors tempóban történő kivitelezéséhez szükséges. A különböző források szerzői szinte kivétel nélkül a duplanyelvként alkalmazott hangindítást javasolták, kisebb változtatásokkal.

A század első felében a szimplanyelvet és a **tu-ru / tīrī** artikulációs mintát használták a mérsékelten gyors futamok megvalósításához. A **tu-ru / tīrī** szótagpárok alkalmazása az *inégale* játékmódhoz kapcsolódik, elősegíti a különböző hanghosszúságok létrehozását és megfelelő hangsúlyozását. Elsősorban mérsékelten gyors meneteknél, valamint pontozott hangoknál alkalmazták, a 18. század első felének kedvelt artikulációs technikája volt. Hotteterre fuvolaiskolájában (*Principes de la Flûte Traversière*, 1707) a **tu-ru** az egyedüli nyelvütés-kombináció, Quantz-nál pedig a **tīrī** a többi forrástól eltérően nem duplanyelvként jelenik meg, bár a szimplanyelvhez sem sorolja egyértelműen.

A dolgozatban tárgyalt időszakban Quantz (*Versuch*, 1752) az első szerző, aki megemlíti és részletes instrukciókat ad a **d-l/t-tl** duplanyelv-kategóriába tartozó **did'Il** artikulációhoz. E kategóriában a szótagpárok német, francia és angol leírása különbözik ugyan, de a gyakorlatban nagyon hasonló hatást keltenek. Quantz szerint a **did'Il**-lel megegyező nyelvütést használtak korábban a furulyások és fagottjátékosok is. Itt valószínűleg a 16-17. században dokumentált **le-re** hangindításra gondol. A **d-l/t-tl** technika leghagyabb változata Delusse-nél (*L'Art de la Flute Traversiere*, 1761) jelenik meg, ő a kivitelezéshez a **loul** szótagot javasolja. Ezt a fajta artikulációt azonban nem a gyors futamoknál, hanem repetált hangokon, effekt-szerűen alkalmazta. Mahaut-nál (*Nouvelle Méthode pour Apprendre en peu de tems a Jouer de la Flute Traversiere / Nieuwe Manier om binnen korte tyd op de Dwarsfluit te leeren speelen*, 1759) már valódi duplanyelvként szerepel a technika (**di-del**) abban az értelemben, hogy a gyors meneteknél javasolja, bár leírásából arra következtethetünk, hogy ő maga nem használta. Vanderhagen (*Méthode nouvelle et raisonnée pour la flûte*, 1790 körül) és Devienne (*Nouvelle Méthode Théorique et Pratique Pour la Flûte*, 1794) említést tesz ugyan a **d-l/t-tl** artikulációról, de az nem világos, hogy ők alkalmazták-e a duplanyelv ezen típusát. Általánosságban elmondható, hogy a francia fuvolások nem igazán használták a **d-l/t-tl** kategóriába tartozó duplanyelv-technikákat, ami talán a francia nyelv sajátosságainak is köszönhető.

A Quantz és Tromlitz (*Ausführlicher und gründlicher Unterricht die Flöte zu spielen*, 1791) által kifejtett, gyors menetek kivitelezéséhez ajánlott artikuláció (Quantz-nál **did'Il**, Tromlitz-nál **tad'Il**) a 18. századi Németország leginkább javasolt duplanyelv-technikája volt, nem minden fuvolista sajátította azonban el. Az alternatívák közül a szimplanyelv gyors tempóban történő alkalmazását Tromlitz elveti, mérsékelt tempóban pedig olyan páros

kötésvariációt ajánl, ahol a párok első tagjának **t/d** indítása az **r**-rel váltakozik, míg a második tagot mellkassal kell enyhén artikulálni.² Ez csak azokra a frázisokra vonatkozik, ahol nem található egyéb jelölés.

A 18. század végén Franciaországban a mérsékelt és gyors menetek kivitelezéséhez különböző kötésvariációkat és szimplanyelvet egyaránt használtak. A két hang kötve, két hang indítva kötésvariáció, illetve a páros kötések általánosan elfogadott artikulációs technikák voltak. Triolamenetek esetében az első két hangot kötötték, a harmadikat indították.

A **d-g/t-k** duplanyelv-technikának, melynek előzménye a 16. századra nyúlik vissza (**te-ke**), semmilyen dokumentációja nem maradt fenn a 18. századi Németországból, feltételezhető tehát, hogy nem alkalmazták. Ezzel szemben a francia traktátusok szerint a század végére több francia fuvolajátékos is elsajátította; mindenképpen ismert technikának számított, Devienne (1794 körül) és Peraut (*Méthode pour la Flûte*, 1800 körül) azonban elutasította. Ők voltak azok, akik a **d-r/t-d** duplanyelv-technikát is erősen kritizálták. A 18. századi fuvolaiskolákból az is kiderül, hogy a század vége felé egyre több *legatót* alkalmaztak, illetve a *detaché*-menetek³ kivitelezéséhez a duplanyelv mellett egyre inkább szimplanyelvet is használtak. Németországban ezzel szemben a hasonló menetek ideális esetben gördülékeny, folyamatos és világos hatást kellett, hogy keltsenek, hasonlóan az énekesek barokk kori koloratúrájához. Ezt az elképzelést leginkább a **d-l/t-tl** artikulációs minta szolgálta.

A vizsgált időszak önálló angol traktátusai (*Granom*, 1766; *Heron*, 1771; *Arnold*, 1787; *Wragg*, 1792; *Gunn*, 1793; *Miller*, 1799) a szimplanyelvre legfeljebb rövid említés szintjén (*Gunn*) térnek ki, a **t**-vel vagy **d**-vel történő hangindítást evidenciaként kezelik. Általánosan elmondható emellett, hogy dupla- és triplanyelvként a **d-l/t-tl** artikulációt alkalmazták, a **toot-tle**, **tut-tle**, **tit-tle**, **did-dle**, illetve **toot-tle-too** szótagkombinációkat használva. A technika népszerűségéhez és elterjedtségéhez nagy valószínűséggel a kivitelezéshez szükséges mássalhangzó-kombinációk angol nyelvbeli előfordulásának gyakorisága is hozzájárult. *Gunn* ír egy további duplanyelvtípusról is, melyet a kontinensen hallott, és a quantzi **tīrī** artikuláció továbbfejlesztett változatának tekint. Kivitelezéséhez a **teddy** vagy **tiddy** szótagpárokat javasolja.

A traktátusokban szereplő artikulációs technikák általános jellemzője, hogy mindig az uralkodó zenei stílushoz, a kor esztétikájához alkalmazkodtak. Az artikuláció erőteljesebbé

² A mellkassal történő hangindítás több korabeli forrásban is szerepel, az extra levegőöketet azonban a rekeszizom működtetésével lehet létrehozni.

³ elválasztott hangokból álló menetek

válásában pedig nem csak az egyre nagyobb méretű koncerttermek, de a fuvola felépítésbeli változásai is szerepet játszhattak.

V. Válogatott irodalomjegyzék

Arnold, Samuel (1787): *Dr. Arnold's New Instructions for the German Flute*. Harrison & Co., London.

Balogh, Vera (2014): *A 18. századi francia fuvolaiskolák*. Budapest, DLA értekezés.

Bania, Maria (2008): *"Sweetenings" and "Babylonish Gabble", Flute Vibrato and Articulation of Fast Passages in the 18th and 19th Centuries*. Intellecta Docusys, Gothenburg.

Bartel, Dietrich (1997): *Musica Poetica: Musical-Rhetorical Figures in German Baroque Music*. University of Nebraska Press, Nebraska.

Bordet, Toussain (c. 1755): *Méthode Raisonnée suivi d'un recueil d'airs*. Párizs.

Castellani, Marcello és Durante, Elio (1979): *Del Portar della Lingua negli instrumenti di Fiato, per una corretta interpretazione delle sollabe articolarie nella trattatistica dei sec. XVI-XVIII*. Studio per Edizioni Scelte, Firenze.

Corrette, Michel (1740 körül): *Methode pour apprendre aisément à jouer de la Flute traversiere. Avec des Principes de Musique et des Brunettes a I. et II. parties*. Párizs.

Crown, Helen (2013): *Lewis Granom: His Significance for the Flute in the Eighteenth Century*. PhD értekezés.

Delusse, Charles (1761 körül): *L'Art de la Flute Traversiere*. Párizs.

Devienne, François (1794): *Nouvelle Méthode Théorique et Pratique Pour la Flûte*. Naderman, Párizs.

Encyclopédie Méthodique Arts et Métiers Mécaniques (1788). Panckoucke–Liège, Pomteux, Párizs.

Granom, Lewis C. A. (1766): *Plain and Easy Instructions for Playing on the German Flute*. T. Bennett, London.

Gunn, John (1793): *The Art of Playing the German-Flute on New Principles*. Birchall, London.

Hadidian, Eileen (1992): "Introduction." In Tromlitz, *The Virtuoso Flute-Player*. Cambridge University Press, Cambridge és New York.

Haynes, Bruce (1997): "Tu ru or Not tu Ru: Paired Syllables and Unequal Tonguing Patterns on Woodwinds in the Seventeenth and Eighteenth Centuries–." *Performance Practice Review* 10 (1): 41–60.

Heron, Luke (1771): *A Treatise on the German Flute*. W. Griffin, London.

- Hotteterre, Jacques-Martin (1707): *Principles of the Flute, Recorder and Oboe*. Praeger Publishers, New York. Fordította: David Lasocki (1968). Első kiadás: *Principes de la Flûte Traversière*. Christophe Ballard, Párizs.
- Hotteterre, Jacques-Martin (1729): *The Rudiments or Principles of the German Flute*. Walsh & Hare, London. A fordítás alapja: *Principes de la Flûte Traversière*. Christophe Ballard, Párizs, 1707.
- Kuijken, Barthold (2013): *The Notation Is Not the Music*, Indiana University Press, Bloomington.
- Lafite, Joseph (1782): *Airs variés pour une flute seule ou avec accompagnement d'un violon et basse*. Bordeaux.
- Lasocki, David R. G. (1967): "The Tonguing Syllables of the French Baroque" *American Recorder* 8 (3): 81–82.
- Mahaut, Antoine (1759): *Nouvelle Méthode pour Apprendre en peu de tems a Jouer de la Flute Traversiere / Nieuwe Manier om binnen korte tyd op de Dwarsfluit te leeren speelen*. De La Chevardière, Párizs 1759 és Hummel, Amszterdam, 1760.
- Miller, Edward (1799 körül): *The New Flute Instructor or The Art of Playing the German Flute*. Broderip and Wilkenson, London.
- Miller, Edward (1783): *Institutes of Music, or Easy Instructions for the Harpsichord*, op.4. London.
- Nyrop, Kristoffer és Lombard, Alf (1963): *Manuel phonétique du français parlé*. Gyldendal.
- Peraut, [Mathieu?] (1800 körül): *Méthode pour la Flûte*. Párizs.
- Powell, Ardal (2002): *The Flute*. Yale University Press, New Haven és London.
- Quantz, Johann Joachim (1752): *Fuvolaiskola*. Argumentum Kiadó, Budapest, fordította (2011): Székely András. Első kiadás: *Versuch einer Anweisung die Flöte traversiere zu spielen*. Johann Friedrich Voss, Berlin.
- Quantz, Johann Joachim (1775-1782): *Solfeggi pour la Flute Traversiere avec l'enseignement*. Giedde Music Collection, Koppenhága (kézirat, mu 6210.2528, Gieddes Sammlung I,16)
- Tromlitz, Johann George (1791): *Ausführlicher und gründlicher Unterricht die Flöte zu spielen*. Adam Friedrich Böhme, Lipcse. Fordította: Powell, Ardal (1992), *The Virtuoso Flute-Player*. Cambridge University Press, Cambridge és New York.
- Tromlitz, Johann George (1800): *Über die Flöten mit mehrern Klappen*. Adam Friedrich Böhme, Lipcse.
- Vanderhagen, Amand (1790 körül): *Méthode nouvelle et raisonnée pour la flûte*. Boyer, Párizs
- Vanderhagen, Amand (1799 körül): *Nouvelle méthode de Flûte*. Pleyel, Párizs
- Wragg, J. (1792 körül): *The Flute Preceptor*. London.